

İbn Hazm'ın “et-Tevkîf alâ Şârii'n-Necât bi İhtisâri't-Tarîk” Adlı Risalesi

Yusuf TÜRKER*

Özet:

Burada İbn Hazm'ın risâlelerinden biri olan “et-Tevkîf alâ Şârii'n-Necât bi-İhtisâri't-Tarîk” adlı eserin Türkçe bir tercümesini sunacağız. Risâle, İbn Hazm'ın kendisine yazılmış olan bir mektuba verdiği cevabın neticesinde ortaya çıkmıştır. Risâlede pozitif bilimler ile dini bilimler gaye ve fayda bakımından karşılaştırılmaktadır. Felsefe, mantık, matematik, tıp ve astronomi vs. ilimler hakkında değerlendirmelerin yer aldığı risâlede ayrıca Allah'ın (cc) ispatı, peygamberlik müessesesinin ispatı ve gerekliliği üzerinde durulmakta, İslam ile birlikte, bir peygamber tarafından kurulmuş olan diğer dinler değerlendirilerek bilgi ve dini ilgilendiren temel konularda genel bir perspektif çizilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tevkif, felsefe, mantık, astronomi, tıp, matematik, Allah'ın varlığı, peygamberlik

Ibn Hazm's Treatise Named “et-Tawkîf alâ Shâri'i al-Necât bi İhtisâri al-Tarîk”

Abstract:

In this article, we will present a Turkish translation of Ibn Hazm's treatise named “al-Tawkîf alâ Shâri'i al-Necât bi-İhtisâri al-Tarîk”. This treatise occurred as a response of Ibn Hazm for a letter written to him. In the treatise, positive and religious sciences were compared in terms of their goals and benefits. Also, there were evaluations about philosophy, logic, math, medicine, astronomy and etc. Ibn Hazm dealt with the proofs and necessity of the existence of God and the institute of prophethood. Additionally it was offered a general perspective on fundamental issues regarding main religious is-

* TDV İlkay Kurulu.

sues by evaluating Islam and other religions established by a prophet.

Key Words: Ibn Hazm, Philosophy, logic, astronomy, medicine, math, the existence of God and prophecy

Giriş

Aşağıda Türkçe tercümesini sunduğumuz İbn Hazm'ın "et-Tevkîf alâ Şârii'n-Necât bi-İhtisâri't-Tarîk" adlı risalesi İhsan Abbas'ın 1980 ile 1983 yılları arasında yayına hazırladığı ve el-Müessesetu'l-Arabiyye Yayınevi tarafından neşredilmiş olan "Resâilu İbn Hazm el-Endelusî" adlı 4 ciltlik eser içerisinde yer almaktadır.

Risale İstanbul'da Şehit Ali Paşa Kütüphanesinde 2704 demirbaş numaralı, İbn Hazm'ın risalelerinin bulunduğu 265 varaktan oluşan yazma bir mecmuatu'r-resâil içinde 4. sırada, (142-a/145-b) varakları arasında yer almaktadır.

Risalenin -daha doğrusu "Resâilu İbn Hazm el-Endelusî" adı altında sunduğu risalelerin- İbn Hazm'a mensubiyeti ile ilgili eser içerisinde İhsan Abbas'ın herhangi bir açıklamasına rastlanmamıştır. Fakat dipnotlarda parantez içerisinde (ç.) ile işaret ettiğimiz karşılaştırma atıflardan da anlaşılacağı üzere yaptığımız karşılaştırmalar neticesinde et-Tevkîf alâ Şârii'n-Necât bi-İhtisâri't-Tarîk" adlı risalede ele alınan pek çok konunun benzer ifade ve örneklerle müellifin diğer eserlerinde de yer aldığını tespit ettik. Bu da risalenin İbn Hazm'a nispetinin vusukiyeti noktasında önemli bir kanıt niteliği taşımaktadır.

Risale, İbn Hazm'ın, kendisine gönderilen bir mektuba yazdığı cevabından oluşmaktadır. Mektubun sahibinin adı bilinmemektedir. Mektupta ulûmu'l-evâil adı verilen ilimler ile peygamberlik yoluyla gelmiş (dinî) ilimler arasında hangisinin tercih edilmesi gerektiği ile ilgili İbn Hazm'ın görüşü sorulmaktadır.

İbn Hazm'ın bu mektuba verdiği cevap yani elimizdeki risale -kendi çıkarımımıza göre- genel hatlarıyla beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İbn Hazm, ulûmu'l-evâil denilen ilimleri felsefe-mantık, sayılar ilmi, ölçüm ilmi, astronomi ve tıp adı altında beş kategoride ele alarak her biri ile ilgili kendi değerlendirmelerini sunmaktadır. Her bir değerlendirmesinde ilgili ilmin önemi üzerinde durmaktadır.

Bu ilimlerle ilgili değerlendirmelerini sonlandırdıktan sonra peygamberlik yoluyla gelmiş dini ilimler üzerinde duracaktır. İkinci bölümü oluşturan bu kısımda bu ilimlerin üç faydası üzerinde durmaktadır. Ayrıca dinî ilimler içinden spesifik herhangi bir ilim üzerinde değerlendirme yapmak yerine genel olarak neden önemli olduklarını ortaya koymaktadır.

Üçüncü bölümde Allah'ın varlığı, peygamberlik müessesesi ve Peygamberin risalet görevi üzerinde durmakta ve bunları ispat etmeye yönelik deliller ortaya koymaktadır.

Dördüncü bölümde bir peygambere dayanmakta olan Hıristiyanlık, Yahudilik, Mecusilik, Manihaizm ve Sabiilik dinlerini ele almaktadır.

Son bölümde ise İslam dini üzerinde durmaktadır. Risalenin sonlarında ise dinî konularda filozofların tuttuğu farklı yolları, dinî ilimleri öğrenmede asıl gayenin ne olması gerektiği ve taklit konusu üzerinde durulmaktadır.

Risale pek çok yönden önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Bunlardan bazılarını şöylece sıralamamız mümkündür:

İbn Hazm'ın yaşadığı dönemde ulûmu'l-evâil, ulûmu'd-dahîle gibi adlarla anılan felsefe, mantık, matematik, astronomi, tıp ilimleriyle iştigal etme ile ilgili yaşanan tartışmaların dolaylı bir belgesi niteliğindedir. Zira zındıklık ithamı, sürülme, kitapların yakılması gibi bu ilimlerle meşgul olanların yoğun olarak baskı yaşadığı bir dönem içerisinde bu risale kaleme alınmıştır. Bundan dolayı bu tartışmalarla ilgili önemli bir bilgi kaynağı niteliğindedir.

İkinci olarak ulûmu'l-evâil, ulûmu'd-dahîle karşısında bahsedilen tartışmalara ve şiddetli itirazlara rağmen İbn Hazm'ın risalede bu ilimleri özellikle de felsefe ilimlerini ve mantığı savunduğu görülmektedir. Zâhiriliğin ikinci ismi olan İbn Hazm'ın ilmî ve fikrî cephesinin bu noktada dikkate alınarak daha derinlemesine incelenmesi ve irdelenmesi gerektiği araştırmacılara hatırlatmaktadır.

Ayrıca müellifin, Merâtibu'l-Ulûm adlı eserinde ilimlerle ilgili¹, Fisâl adlı eserinde muhtelif dinlerle ilgili ortaya koyduğu görüşlerini bu eserde bir bakıma özetlediği ve bir araya getirdiği görülmektedir. Bu itibarla İbn Hazm'ın kurduğu düşünce sisteminin takibi ve dayanak noktalarının tespiti açısından bu risale oldukça önemlidir.

et-Tevkîf alâ Şârii'n-Necât bi İhtisâri't-Tarîk

Hâfız Ebû Muhammed Ali b. Ahmed İbn Hazm (r.a.) şöyle dedi:

Âlemlerin Rabbi Allah'a çokça hamdü senalar olsun. Salat ve selam O'nun kulu ve resulü olan Hz. Muhammed (a.s.)'a olsun. Kendisine yaklaştıracak her hususta Allah'tan (c.c.) yardım dileriz.

Evet, göndermiş olduğun mektubun tarafıma ulaştı. Mektubunda -kendi gözleminle- çağımız insanlarının iki gruba ayrıldıklarını söylüyorsun. İfade ettiğine göre insanların bir bölümü (felsefe-mantık, matematik, astronomi vs. gibi İslam öncesinde ortaya çıkmış olan) ulûmu'l-evâili, diğer bölümü ise peygamberlik yoluyla gelmiş olan ilim(ler)i takip etmekte.

Benden bu konuda doğru tutumun hangisi olduğunu anlatmamı ama mümkün olduğunca kısa tutmamı istemişsin. Ki böylece sözün sonlarına gelindiğinde başı unutulmasın. Ayrıca her okuyanın zorlanmadan anlayacağı açık bir dilde anlatmamı ve anlattıklarımın başka iddialar gibi (temelsiz) bir iddia durumuna düşmemesi için onları burhanlarla desteklememi istemişsin.

1 Krş. İbn Hazm, *Risâletü merâtibi'l-ulûm*, (*Resâilü İbn Hazm el-Endelûsi* içinde, thk. İhsan Abbas) 4/61-78, el-Müessesetu'l-Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, Beyrut 1983. (ç.)

Ben de mektubunu alır almaz, insanlara nasihatte bulunmanın ve onları tehlikelerden kurtarmaya çalışmanın vücûbiyyetine binaen Allah'tan (c.c.) yardımını dileyerek hemen kaleme sarıldım. Yüce Allah (c.c.) bize kâfidir.

Allah (c.c.) seni ve bizi rızasına eriştirsin. Şunu bilmelisin ki ulûmu'l-evâil denilen ilimler şunlardır:

1. Felsefe ile hududu'l-mantık ilmi: Eflatun ve öğrencisi Aristoteles ve İskender² ile bunların yolunu takip edenler bu ilim üzerinde söz söylemişlerdir. Bu ilim yararlı ve çok değerli bir ilimdir. Çünkü bu ilim, içerdiği cinslerden türlere ve tek tek cevherlere ve arazlara kadar kainatın tümü ile ilgili bilgi sahibi olmayı sağlar. Bir bilginin doğruluğunun yegane vasıtası olan burhan bu ilim sayesinde öğrenilir ve burhan ile burhan olmadığı halde cahillerin burhan zannettikleri bilgiyi ayırt etmenin yolu da bu ilimden geçer. Bu ilmin faydası özellikle hakikatle hakikat olmayanın ayırt edilmesi bakımından oldukça büyüktür.³

2. Sayılar ilmi⁴: Sayıların tabiatından bahseden Aritmetik kitabının müellifi Andromachus [أندروماخس]⁵ ve onun yolunu takip edenler bu ilim üzerinde söz söylemişlerdir. Yararlı, güvenilir ve burhana dayalı bir ilimdir. Fakat faydası yalnızca dünyadadır. Paranın/malların sahiplerine taksim edilmesi gibi işlerle sınırlıdır. Neyin yararı yalnızca bu dünyaya mahsus ise o yarar, önemsiz ve değersizdir. Çünkü bu dünyadan süratle ayrılıp gitmekteyiz ve burada asla baki kalmayacağız. Sonu gelecek, yok olacak her şey sanki hiç var olmamış gibidir. Nitekim Yahya⁶ şöyle demiştir:

Şu dünya ancak geçip giden bir andır.

Mazi onunla bilinir, gelecek olan da.

Ancak mevcut olan andır o, başka bir şey değil.

Ey Da'd geçmiş olan da gelecek olan da aslında var değil.

2 Burada kastedilen Aristoteles'in kitaplarının çoğunu tefsir etmiş olan İskender Afrodisi (Alexander of Aphrodisias)'dır. (Bkz. İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s.353, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1978; İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ an tabakâti'l-etibbâ (thk. Dr. Nezâr Rıza)*, 106, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrut, tsz.; Kîfî, *Ahbâru'l-ulemâ bi-ahbâri'l-hukemâ*, s. 48, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005) Kendisi ile Galen arasında tartışmalar, anlaşmazlıklar vukua gelmiştir. Yazdığı şerhler Roma ve İslam döneminde başvuru kaynakları olmuştur.

3 Müellifin, felsefe ve mantığa yönelik kendi dönemindeki olumsuz fikirler karşısında farklı kitaplarda bu ilimleri savunduğunu görmekteyiz. Örn. bkz. *et-Takrîb li-haddi'l-mantık*, (*Resâilu İbn Hazm el-Endelûsi* içinde) 4/232, el-Müessesetu'l-Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, Beyrut 1983; *el-Fisal fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal*, 1/79, Mektebetu'l-Hâncî, Kahire; *Risâletu merâtibi'l-ulûm*, (*Resâilu İbn Hazm el-Endelûsi* içinde), 4/75. (ç.)

4 Müellifin bu ilimle ilgili diğer görüşleri için bkz. *el-Fisal*, 2/75; *Risâletu merâtibi'l-ulûm*, 4/69, 80. (ç.)

5 İbn Ebî Useybia ve Kîfî, Aritmetik konusunda Filozof Andromachus'a ait herhangi bir kitap adı zikretmemiştir. (Bkz. *el-Fihrist*, 377; *Uyûnu'l-enbâ*, s. 86) Fakat sayılar ilmi konusunda Aritmetik kitabının yazarı, Nikomakhos'tur. (Kîfî, 336.)

6 Muhtemelen burada kastedilen şâir, "Gazâl" lakaplı, Endülüslü şairlerden Yahya b. Hakem el-Ciyânî'dir.

3. Ölçüm ilmi: Öklid kitabının⁷ yazarı ve onun metodundan gidenler bu ilim üzerinde söz söylemişlerdir. Yararlı ve burhana dayalı bir ilimdir. Temeli çizgi ve şekillerin birbirlerine oranının bilgisine dayanır.

Bu bilgi iki konuda yarar sağlar. Birincisi: Felek ve arzın biçimine dair özellikleri anlayıp idrak edebilmek. İkincisi: Ağırılık kaldırma, bina inşa etme, arazi taksimivs. Fakat bu ilmin faydası da yalnızca dünyadadır. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi faydası yalnızca dünyada olan bir ilmin faydası da az ve önemsiz demektir. Zira bu fayda kısa süre içinde sona erecektir. Ayrıca insan dünyadaki yaşamını -bütün ömrü müddetince- her iki ilimden de habersiz olarak geçirebilir. Ne dünyada ne de ahirette bu iki ilmi bilmemesinin ona fazla bir zararı olmaz.

4. Astronomi ilmi⁸: Batlamyus ve ondan önce yaşamış olan Lunhus [لسخنول]⁹ ve onların yolundan gidenler veya bu ikisinin, yolunu takip ettiği, kendilerinden önce gelmiş olan Hintliler, Iraklılar ve Kıptiler bu ilim üzerinde söz söylemişlerdir. Burhana ve duyuya dayalı yararlı bir ilimdir. Felekleri, feleklerin yörüngesini, kesişim noktalarını, merkezlerini, uzaklıklarını, yıldızları, yıldızların hareketlerini, büyüklüklerini, uzaklarını ve dönüş feleklerini inceler. Bu ilmin faydası yalnızca (uzayda görülen) sanatla ilgili hükümler ile Sâniin (c.c.) hikmetinin, kudretinin, kastının ve ihtiyarının büyüklüğünü öğrenip görmede ortaya çıkar. Bu fayda ise özellikle ahiret için oldukça önemlidir.

5. Fakat yıldızlara bakarak hüküm çıkarma meselesi vardır ki bu iş batıldır. Çünkü hiçbir delile dayanmaz. Bir iddiadan öteye gitmez. Bu türden kesin olduğu söylenen ama yalan olduğu ortaya çıkan sayısını hatırlayamadığımız nice hükümler görmüşüzdür. Eğer bunu kendin öğrenmek istiyorsan bizzat deneyebilirsin. Yalanlığının doğruluğundan kat be kat fazla olduğunu o zaman daha iyi görürsün. Yalancılık noktasında büyüü ile kâhin aynıdır, birbirinden hiçbir farkı yoktur.

6. Tıp ilmi¹⁰: Hipokrat, Galen, Dioscorides [سدیروقتساید]¹¹ ve onların yolundan gidenler bu ilim üzerinde söz söylemişlerdir. Dünyada hayatını sürdürdüğü müddetçe bedeninin hastalıklarını tedavi etmeye yönelik bir ilimdir. Bu ilim, yararlı ve burhana dayalı bir ilimdir. Fakat faydası yalnızca dünyadadır.

7 Öklid kitabı, "Geometrinin Temelleri" ya da sadece "Temeller" adıyla meşhurdur. Müslümanlar tarafından böyle adlandırılmıştır. Sahasında ana eserlerden biridir. Birçok defa Arapçaya tercüme edilmiş ve üzerinde birçok şerh yazılmıştır. Ayrıca bazı Endülüslüler tarafından da şerh edilmiştir. (Kıfî, 54.)

8 Müellifin bu ilimle ilgili diğer görüşleri için bkz. *Risâletü merâtibî'l-ulûm*, 4/75, 80, 88. (ç.)

9 Klaudyos Batlamyus; *Almagest* kitabının yazarı ve gök bilimcidir. Kendisinden sonra gelen Astronomi bilimcileri kitabını şerh etmişlerdir. Lunhus'un kim olduğu açık değildir. Fakat bu kişinin, Batlamyus'un hocası olduğu söylenen Hipparkos olması kuvvetle muhtemeldir. (*el-Fihrist*, 324.)

10 Müellifin tıp ilmi ilgili diğer görüşleri için bkz. *Risâletü merâtibî'l-ulûm*, 4/75, 87. (ç.)

11 Bkz. *el-Fihrist*, 407; Kıfî, 142; İbn Ebi Useybia, 58-50; Burada bahsedilen Dioscorides, el-Ayn Zerbî'dir. Kıfî şöyle demiştir: Tıbbî tedavinin temelleri konusunu ele alanların en bilginidir. İlaçlar konusunda uzmandır. Galen'den önce yaşamıştır.

Ayrıca yaygın bir sanat da değildir. Çünkü çölde yaşayanların ve çoğu ülke halklarının hastalıklarından doktorsuz kurtulduklarını ve iyileştiklerini müşahade etmişizdir. Bedenleri, herhangi bir tedavi görmeksizin tedavi görenlerinki kadar hatta daha fazla sıhhatli olabilmektedir. Kısalık ve uzunluk yönünden de yaşadıkları ömür tıbbî tedavi görenlerin ömürleriyle birbirine yakındır. İçlerinde de her türden insan bulunur; kimisi riyaziyat yapmaktadır, kimisi bedenen çalışmakta, kimisi hiç riyaziyat yapmaz kimisi de çok zengin ve müreffeh hayat süren erkekle kadınlar gibi ne riyaziyat yapmakta ne de bedenen iş yapmaktadır.

“Onların kendilerine mahsus tedavi yöntemleri vardır” diyerek buna itiraz edilirse şöyle cevap veririz: Bu tedavi yöntemleri, tıp tarafından kabul edilmiş olan tıbbî kanunlarla uyumlu değildir, bilakis bunlar tıpçılar tarafından eleştirilen yöntemlerdir. En fazla başvurdıkları yöntem ise rukyedir. Bunun ise tıpçılar nezdinde hiçbir kıymeti yoktur.

7. Ayrıca bu noktada şunu bilmende fayda var: Faydası az olup bununla beraber o faydası da yalnızca dünyevî olan ve ayrıca kendisini bilenle bilmeyenin dünyadaki yaşamlarını pek de farklılaştırmayan her türlü ilmi; akli olan ve kendisine karşı dürüst olan bir kimse hayatının gayesi yapmaz ve onunla ömrünü tüketmez. Çünkü asla yerine bir benzeri gelmeyecek olan ömrünün günlerini hiç de zorunlu olmadığı ve kendisine de çok fazla ihtiyaç duymayacağı bir işte harcayıp tüketmektedir.

8. Nübüvvet ile gelen ilmin ve faydasının üç kısma ayrıldığını görmekteyiz:

Birincisi: Nefsin karakter ve huylarının ıslah edilip düzeltilmesi ile adalet, cömertlik, iffet, doğruluk, yerinde yardım dileme, sabretme, hilim ve merhamet gibi bu karakter ve huylar arasında güzel olanlara sarılmanın ve bunların zıtları olan çirkin karakter ve huylardan kaçınmanın gerekliliği. Bu büyük bir faydadır. Dünyada yaşayanlar için bunlar olmazsa olmazdır.

Şüphesiz nefsin ıslahı ve kendisini ifsat edecek şeylere karşı tedavi edilmesi beden tedavisi ve ıslah edilmesinden aklen daha faydalıdır. Çünkü bedenin tedavisi nefsin tedavisine bağlıdır. Çünkü nefsin tedavisinde asolan, insanın kendi bedenine ona elem verecek ve onu diğer yararlı işlerinden alıkoyacak (zararlı) herhangi bir şeyi sokmamasıdır. Ayrıca hem nefsi hem de bedeni aynı anda ıslah edecek bilgiler üzerinde durmak yalnızca bedenin ıslahına yönelik olan bilgiler üzerinde durmaktan ve sadece onlara yönelik çalışmaktan daha önemli ve daha önceliklidir. İşte bu hem akla ve akli zorunluluğa hem de duyuya dayalı bir burhandır.

9. Nefsin ahlâkını, huylarını peygamberlik müessesesi olmaksızın yalnızca felsefeye dayanarak ıslah etmek mümkün değildir. Çünkü Hâlîk'tan (c.c.) başkasına itaat etmek gerekmez. Baktığımızda akıl sahiplerinin ahlâkını, nasıl düzeltileceği konusunda farklı görüşler serdettiklerini görüyoruz. Örneğin; kendi nefsinde “kuvve-i gazabiye”nin hakim olduğu kişi bu hususta, kendi nefsinde kuvve-i nebatiyenin hakim olduğu kimselerden farklı düşünceler ortaya koyar. Ayrıca bunların her ikisi de aynı konuda, kendi nefsinde kuvve-i nâtıkanın hâkim olduğu kimseden farklı düşünceler ortaya koyar.

10. Peygamberliğin getirdiği faydalardan ikincisi: Öğüdün kendisine fayda vermediği ve hakka hakikate koşup sarılmayan insanların zulümlerine engel olmak. Dünyanın, insanların, namusun ve malın korunması. Bunların her türlü tecavüze karşı güvenlik altına alınması ve bu hakları zarar gören ya da haklarını kendi başına koruyamayan kişilere destek olmak. Bu da çok kıymetli ve büyük bir faydadır. Bu dünyada insanların hayatlarını sürdürebilmeleri ve rahat içinde onurlu bir şekilde yaşamaları ancak bunlara bağlıdır. Aksi takdirde insanların helak olup gitmesi muhakkak ve rahatlarının bozulması kesindir.

Yukarıda bahsettiğimiz ilimlerin bu türden faydaları yoktur. Yine yukarıda zikrettiğimiz gibi aslında peygamberlik dışında; insanların, birbirine zulmetmelerini engelleyecek ve birbirlerine merhamet beslemelerini sağlayacak bir yol da yoktur. Zira daha önce söylediğimiz gibi Hâlık (c.c.) dışında bir varlığa itaati zorunlu kılan hiçbir burhan yoktur. Ayrıca fâsiklar ve farklı heva ve heves peşinde koşanlar kendi aralarında da birbirine asla itaat etmezler.

11. Peygamberliğin getirdiği faydaların üçüncüsü: Bu dünyadan ayrıldıktan sonra nefsi, beraberinde veya sonrasında az ya da çok asla herhangi bir hayrın gelmeyeceği o malum helakten kurtuluşa götürmesidir. Ayrıca peygamberlik müessesesi dışında bu noktada Hâlık'ın (c.c.) hakiki muradını bilmenin ve kurtuluş çaremizi öğrenmenin bir yolu da yoktur.

Yukarıda zikrettiğimiz felsefi ilimlerle bunları öğrenmek de asla mümkün değildir. Bunun mümkün olacağını iddia eden yalan bir iddiada bulunmuş olur. Zira bunu söyleyenin dayandığı hiçbir burhan yoktur. Burhana dayanmadan ortaya atılan iddialar ise geçersizdir. Herkes kendince bir iddiada bulunabilir. Buna kimse engel olamaz. Fakat delilsiz ortaya atılmış olan iddialarda hiç kimsenin iddiası bir diğerinden daha üstün değildir. Ayrıca elimizde yukarıdaki iddianın geçersizliğini gözler önüne seren bir burhan da bulunmaktadır. Çünkü bu iddiayı ortaya atan kimselerin dayanak noktaları olan felsefeciler de başkaları gibi kendi dinleri hususunda ihtilafı görüşlere sahiptirler. Dolayısıyla bu hususta hakikat talebinde bulunulurken bunun, sadece âlemin Hâlıkı ve müdebbiri (c.c.) hakkında bilgi verdiğini ifade eden ve buna burhan getiren kimseden talep edilmesi gerekir.

Akıllı ve kendisine karşı dürüst olan bir kimsenin hakikatini öğrenmeye yönelik çaba sarf etmesi gereken konu sadece budur. Aksi takdirde o kimse kendi kendisini helake sürüklemiş olur. Faydası az olan hiçbir ilim bu konuda kişiye doyurucu bilgi vermez. Bu konuda faydası az olan ilimlerle uğraşan kimse; ancak aklı zayıf, temyiz kuvveti bozulmuş, yanlış seçimler yapan, eleştirilmeyi hak eden bir kişidir ve kendi nefesine karşı büyük bir cinayet işlemiştir.

12. Öyleyse kişinin öncelikle şuna bakması gerekir: Bu âlem ya enbiyâ (a.s.)'ın ve geçmiş âlimlerle filozofların çoğunun ifade ettiği üzere hâdistir, sonradan yaratılmıştır ya da bunların dışındakilerin iddia ettiği gibi ezeli ve başlangıçsızdır. Bu hususta hakikatin bilgisine oldukça yaklaşılmıştır. Çünkü bu konuda zorunlu bilgiye, duyu ve gözleme dayalı geçerli şöyle bir burhan bulunmaktadır:

Hayvan ve bitki türlerinden her bir türün varlık sahasına çıkıp büyüyen ve gelişen fertlerinin sayısı sonludur. Zira bu iki türden birinin ihtiva ettiği fertlerin sayısı şüphesiz diğerinden daha fazladır. Çünkü kimsenin bu noktada herhangi bir şüphesi yoktur. Dolayısıyla sonu olan her sayının bir başlangıcının bulunduğu sabit hale gelmektedir. Bu da o türlerin fertlerinin zorunlu ve kaçınılmaz olarak bir başlangıcının olması gerektiğini ispatlar. Ayrıca içindeki her şeyle birlikte küllî feleğin var oluş saatlerinin sayısı her yeni gelen zamanla beraber artmaktadır. Bir de herkes zorunlu olarak bilir ki, artışı kabul eden bir şeyde bu ilave artıştan önce bu artışa nispetle bir noksanlık bulunur. Ayrıca ilave ve noksanlığın, yalnızca bir sonu ve bir başı olan şeylerde mümkün olabileceğinde de şüphe yoktur. Öyleyse “âlemin zorunlu olarak bir başlangıcı vardır” ve “âlem hâdistir” önergeleri doğrudur. Allah (c.c.) en doğrusunu bilir.

13. Aynı şekilde zamanın tamamı da birbiri ardınca gelen günlerden oluşur. Var olduğu sürece böyle olacaktır. Her bir günün de gözlenebilen bir başlangıcı ve bir sonu vardır. Dolayısıyla zamanı oluşturan cüzlerden her biri bir başlangıca ve bir sona sahiptir. Zaman da cüzlerinden yani onu oluşturan günlerden başka bir şey değildir. Öyleyse zamanın da zorunlu ve kaçınılmaz olarak bir başlangıcı ve bir sonu vardır.

Zamanın dışında bir sürenin olduğunu iddia eden kimse batıl olan ve asla bir burhana dayanmayan bir iddiada bulunmuş olur. Zamanın Bârî Teâlâ olduğunu söylemek isteyen kimse ise öne sürdüğü bu batıl iddiada çelişkiye düşmüş olur. Çünkü yukarıda açıkladığımız üzere zamanın bir başlangıcı vardır. Bârî Teâlâ'nın ise bir başlangıcı yoktur. Çünkü zamanı yaratan O'dur. Dolayısıyla kaçınılmaz olarak O, zamandan başkadır.

14. Daha sonra kişi, âlemin bir muhdisi ve bir başlatıcısının olup olmadığına bakar. Sonra zorunlu olarak akla, öncelikle hudûs ve başlamanın bir fiil olduğu fiilin ise zorunlu olarak bir failinin bulunması gerektiği fikri gelir. Bunun dışında bir durumun olması ise asla mümkün değildir.

Aynı şekilde örneğin insanın yetiştirilmesi, terbiye edilmesi, yaşaması ve yaşamı sürdürmeyi sağlayan bitkilerin ve insan emrine verilmiş hayvanların mevcudiyeti de bir bakıma ancak, karşılıklı diyalogun ve fikir alışverişinin gerçekleşmesini sağlayan dile bağlıdır. Öncesinde bir dil öğrenmemiş olanların asla konuşamadığını görmekteyiz. Benzer bir şekilde sağır olarak doğanlar da konuşamazlar. Çünkü sağır olarak doğanlar zorunlu olarak ahrazdırlar yani asla konuşamazlar. Böylece zorunlu olarak, konuşabilen kimselerin ancak başkasının konuşmasını işittikten ve konuşmayı öğrendikten sonra konuşabildiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Benzer bir şekilde hangi ilim olursa olsun bir kimsenin onu en iyi şekilde uygulayabilmesi için öncelikle söz konusu ilmi öğrenmiş olması gerekir. Bunun delili ise başlangıcından bu güne dünyanın müddet-i ömrüdür. Zira konuşmayı bilmeyen kimseler onu öğrenmemişlerdir. Rum, Sılav, Türk, Deylem, Zenci ve Berberilerin yaşadığı bölgelerde olduğu gibi ilmin fazla bulunmadığı yerlerde ve yerleşim yerleri arasında bulunan çöllerde dünyanın kuruluşundan günümüze değin o yörelerin insanların daha önceden öğrenmemiş olduğu hiçbir ilim mevcut değildir.

Aynı şekilde ekin ekme, biçme, buğdayı öğütme gibi zanaatlar, bunların aletleri; darı, un keten, pamuk, halat ipi, ipek üretimi ve bunların eğrilmesi gibi işlerden hiçbirini kişi kendi kendine öğrenemez. Öncelikle o sanatı başkası ona göstermeli, sonra onu kendisi benimsemeli, kendini yavaş yavaş o işe alıştırmalı ve tabiatı o işi kabul edinceye kadar zihninde ona yer açmalıdır. Bunun delili ise bir işi öğrenmemiş olan kimsenin onu asla bilemeyeceği hakikatidir. Bu zanaatların bir bölümünden yoksun olan bölgelerde o sanatlar aslında dünyanın kuruluşundan günümüze kadar asla bulunmamıştır. Fakat kişinin doğasına dayanan işlerde ise bir öğreticiye ihtiyaç duyulmaz. Örneğin emzirmek, yemek yemek, içmek, cinsel münasebet ve sair konularda insanın ve benzeri şekilde diğer canlıların bir öğreticiye ihtiyacı yoktur.

Bütün bunların sonunda gözlemlere dayalı olarak ve zorunlu bir şekilde, dilleri ve bu zanaatları öğreten öğreticilerin bulunması gerektiği sonucuna ulaşıyoruz. O öğreticinin ise öğretilmeye ihtiyacı olmadan kendi kendine öğrenebilen bir fitrata sahip bir öğretici olmaması gerekir. Çünkü o bilginin başlangıcı kişinin kendi tabiatında ya da tabiatta mevcut olsaydı o zaman her çağda ve her yerde mevcut olması gerekirdi. Zira tabiat aynı türün bütün üyelerinde aynıdır. Yine bazı engellerden dolayı ortaya çıkan farklı durumlar haricinde aynı türün tüm üyelerinin aynı tabiatı sahip olduklarını görüyoruz. Böylece zorunlu olarak şu sonuca ulaşıyoruz: Dilleri ve bu gibi zanaatları ilk olarak öğreten, âlemi ilk olarak var edendir. Buradan da zorunlu olarak şu sonuca ulaşıyoruz: Yüce Allah (c.c.) bu bilgilerin tamamını insan türünden yarattığı ilk insana, insan da bunları kendi türünün diğer üyelerine öğretmiştir. Sonra da insanlar bu bilgileri kendi aralarında öğrenmeye devam etmişlerdir. Bu da gözleme ve hisse dayalı, sonucu zorunlu bir burhandır.

Hâlık'ın (c.c.) başlangıçta dilleri, ilimleri ve zanaatları öğretmiş olması bir yaratıcının ve bir peygamberin varlığını, o peygamberin bunları, kendisine öğretmesi emredilen kimselere öğretmesi de bir risalet müessesesinin var olduğunu zorunlu bir şekilde ortaya koymaktadır.¹²

15. Bunların tamamı kesin bir şekilde ortaya çıktığına göre şu husus üzerinde durulmalıdır: Acaba âlemin başlatıcısı bir tane midir yoksa birden fazla mıdır?¹³ Bu konuda hakikatin bilgisine oldukça yaklaşılmıştır. Şöyle ki: Şayet "bir" olmasa idi ne sayı ne de sayılan bir şey olurdu. "Acaba tek olan bir şey bulabilir miyiz?" diye âlemin tamamını araştırdığımızda onu hiçbir şekilde bulamıyoruz. Çünkü âlemden var olan her şey daimi bir şekilde parçalara bölünmektedir. Yani her şey, tek değil birden fazladır.¹⁴

Fakat âlemden tek olan bir şeyin mevcut olması gerekir. Tek olan o şey ise bu âlemin dışında veya bu âlemden başkadır. Bu âlemin dışında ise ancak bu şekilde âlemin başlatıcısı olabilir. O, asla çoğalmayı olmayan tek bir şeydir ve onun dışında

12 Benzer bir delillendirme için krş. *el-Fisal*, 1/60-65 (ç.)

13 Bu soru bağlamında bkz. *el-Fisal*, 1/38 (ç.)

14 Bkz. *el-Fisal*, 1/59-60 (ç.)

“tek” olan yoktur. Böylece yukarıda vasıflarını zikrettiğimiz üzere âlemin hâdis ve ikincil olduğunu, başlangıçta var olmadığını ve bir başlatıcının ona şekil verip onu ortaya çıkardığını görmekteyiz.

Öyleyse bir ‘ilk’in var olması gerekir. Zira bir ilk var olmazsa bir ikinci asla var olmaz. Yani ikincinin varlığı zorunlu bir şekilde birincinin varlığını gerektirir. Dolayısıyla ikincisi mevcut ise birincinin de mevcut olması zorunludur. Ezeli olan bir ilki bulmak için araştırdığımızda onu bulamayız. Çünkü âlemin tamamı hâdistir, başlangıçta mevcut değilken başlatıcısı ona şekil verip onu ortaya çıkarmıştır. Böylece zorunlu olarak bu ‘ilk’in âlemin dışında ve ondan başka bir şey olması gerektiği sonucu çıkar. Âlemin dışında ve ondan başka olan şey ise âlemin başlatıcısı ve onun muhdisidir.¹⁵

16. Bu sonuca göre bir Yaratıcı vardır. O, “bir” ve ezeli olan “ilk”tir. Peygamberlik müessesesi de vardır ve risâlet hakikattir. Öyle ise peygamberlerle ilgili şu hususlar üzerinde durulmalıdır:

Hıristiyanlık dinine baktığımızda onun aşağıdaki nedenlerle oldukça bozulmuş olduğunu görüyoruz:

Birincisi: Tevhid akidesinin tersine baba, oğul ve Ruhü'l-Kudüs görüşünü savunmaları.

İkincisi: Dinin (sonraki nesillere) aktarımı esnasında ortaya çıkan bozukluklar. Zira dinleri Matta’dan nakleden Yuhanna’ya ve Markos ile Luka’ya dayanmaktadır. Bunların ise yalancılıkları ortaya çıkmıştır. Zira İncilleri birbirine zıt bilgiler içermektedir ve naklettikleri haberlerin yalan olduğu açıktır. Dolayısıyla onların yaptıkları aktarımlara güvenilemez.¹⁶ Aynı zamanda dinleri de piskoposlarının ve piskoposlarının onaylaması ile krallarının kabullerine göre şekillenmiştir.¹⁷ Böyle bir durumda olanı kabul etmek mümkün değildir. Zira bu konuda ancak bir peygamberin Allah (c.c.)’dan getirdiğine emin olunan bilgilerle amel edilebilir.

Yahudilerin dinlerinin de son derece bozulmuş olduğunu görüyoruz. Çünkü onların dini de zaman içinde kaybolmuş kitaplara dayanmaktadır. Bu dini, başlangıcından yayılışına kadar bütün mensupları nakletmemişlerdir. Aksine dinlerinde değiştirme, imha edilme, hükmünün uygulanmasında ve sonraki nesillere naklinde kesintilerin olması gibi durumlar meydana gelmiştir. Zira devlet kurdukları dönemde ve sonrasında dinlerini inkar etmişlerdir. Bu durum iki yüz yıl kadar sürmüştür. Ayrıca dinlerinin içerisinde yalan haberler yer almaktadır. İkrar etmekle emredildikleri dinlerini geçersiz kılmışlar ve emirlerini uygulamaya dökmekten imtina etmişlerdir.¹⁸ Bu durumda olan bir din, Allah’ın (c.c.) katından olamaz. Aksine o geçersiz ve sonradan üretilmiş bir dindir. Zira onların dininde zorunlu olan bir emri yerine getirme imkânı yoktur.

15 Benzer bir delillendirme için bkz. *el-Fisal*, 1/22(ç.)

16 Detaylı bilgi için bkz. *el-Fisal*, 1/58, 85, 93; 2/4. (ç.)

17 Bkz. *el-Fisal*, 2/61 (ç.)

18 Detaylı bilgi için bkz. *el-Fisal*, 1/100, 147; 2/72. (ç.)

Sonra Mecusilere baktığımızda dinlerinin büyük bir kısmının Melik Ezdeşîr b. Bâbek'in müdahalesiyle şekillendiğini ve İskender'in, kitaplarını yaktığı günlerde dinlerinin ve kitaplarının yaklaşık üçte ikisini kaybettiklerini bizzat kendilerinin kabul ettiğini görüyoruz.¹⁹ Böyle bir durumda olan bir dine uymak caiz değildir. Çünkü hak olduğunu iddia ettikleri bir dinin ortadan kalktığı hususunda kendileri görüş birliği içindedir. Böyle bir dini, hiçbir akıllı kimse kendi dini olarak benimsemez.

Sonra Mani dinine baktığımızda bu dinin de sonraki nesillere nakledilirken bozulduğunu ve dinin kurucusuyla irtibatının koptuğunu, kurucusunun kitaplarında yalan bilgilerin zuhur ettiğini ve getirdiği bilgilerin ve verdiği haberlerin bozuk olduğunu görüyoruz. Ayrıca hiçbir kimsenin doğruluğuna kanaat getirilecek bir şekilde ondan herhangi bir mucizenin sudur ettiğini nakletmemiş olduğunu da görüyoruz. Böyle bir durumda olan bir din de şüphesiz batıldır. Ayrıca nurun kurtuluşa ermesi için neslin kesilmesini emretmesi gibi açıkça bozuk olan emirleri de ihtiva etmektedir. Bu, yerine getirilmesi asla mümkün olmayan bir emirdir. Zira deniz canlıları, kuşlar, nesli kesik olanlar türlü türlü cinslerdedir ve onların tenasülünü engellemek mümkün değildir.²⁰ Uygulanması asla mümkün olmayan bir şeyi emreden bir esas üzerine kurulu bir din-den daha bozuk bir din var mıdır?

Sonra Sâbiilere baktığımızda onların da bütünüyle ortadan kalkmış bir dine sahip olduklarını görüyoruz. Bu dinden hiçbir iz kalmamıştır.²¹ Fakat dinlerinin temeli, yalan olduğunda hiçbir şüphe bulunmayan Mani diniyle aynıdır. Benzer şekilde, bu dinin aktarıcıları da bir noktada kesilip sona ermiştir. Bu nedenle bu dini taklit edenler aracılığıyla, müşahede edilmiş olan bir mucizeyi doğrulatmak da mümkün değildir. Aynı şekilde kendi ikrarlarıyla da sabittir ki dinleri kendi büyüklerinin ürettiği bir dindir. Durumu böyle olan bir dini hiçbir akıllı, din olarak benimsemez. Dolayısıyla bu dinler batıldır. Dünyada bunların dışında bir Peygamber kabul eden bir din mevcut değildir. Dinin bir peygambere dayanması gerekir. Zira Yaraticının emrettikleri ancak bir peygamberin aktarmasıyla öğrenilebilir. Dolayısıyla ortada yalnızca Muhammed b. Abdullah (s.a.s.) ve onun dini kalmaktadır. Onun dininin kitabı, yanındakilerin (sahabe) tamamı tarafından nakledilmiştir. Yalanları açığa çıkmış olan üç kişi tarafından aktarılan İncil böyle nakledilmemiştir. Ayrıca Azra adında tek bir kişiden aktarılan Tevrat da böyle nakledilmemiştir.²²

Ayrıca zikredilen kitapta Hz. Muhammed'in (s.a.s.) vasıfları da aynı şekilde nakledilmektedir. Örneğin; Kur'an'ın mucize oluşu ve Arapların onun karşısında aciz kalışları, kendisinden bir mucize istediklerinde ayı ikiye bölmesi, Yahudilerin ölümü temenni etmek üzere denenmeleri ve Hz. Peygamber'in, onların ölümü asla temenni edemeyeceklerini bildirmesi, Yemen krallarının, kendisine karşı duydukları bir korku

19 Detaylı bilgi için bkz. *el-Fisal*, 1/92. (ç.)

20 Detaylı bilgi için bkz. *el-Fisal*, 1/37, 42. (ç.)

21 Detaylı bilgi için bkz. *el-Fisal*, 1/93. (ç.)

22 Detaylı bilgi için bkz. *el-Fisal*, 1/143, 145. (ç.)

ya da mal veya makam beklentisi olmadan ona itaat ve iman etmeleri.²³

Bilakis Hz. Muhammed (s.a.s.) onları krallığı terk etmeye, o makamdan inip halkın arasına karışmaya, övünmeyi, intikamı, düşmanlıkları, kan davasını bırakmaya ve babaları, evlatları öldüren kimselerle kardeşlik yapmaya çağırdığında Cebele b. el-Eyhem de dâhil olmak üzere Yemen, Amman, Bahreyn vs. krallarının hepsi ona icabet etmiştir. Cebele b. el-Eyhem bir öfke yüzünden sonradan irtidat etmiş²⁴ ve bu irtidadından dolayı hayatı boyunca pişmanlık duymuştur. Bunların hiçbirini kimse inkar edemez. Ayrıca kendisine nazil olmuş olan kitabı da her türlü yalandan, çelişkiden ve tatbiki imkânsız (emir ve yasaklardan) uzaktır. Dolayısıyla onun peygamberliği şüphe götürmez bir şekilde sahihtir ve getirdiği din de kendi döneminden günümüze kadar kesintisiz bir şekilde gelmiştir. Zira onunla bizim aramızdaki süreç ne havas ne de avam arasında göz açıp kapayıncaya kadar bir an dahi kesintiye uğramamıştır. Aksine o, doğu ile batı arasında her yerde nakledilmektedir.

Bunların tamamı da doğru olduğuna göre akıllı olan kimsenin ömrünü yalnızca ahiretini kurtaracak, helakten ve kendisini kuşatacak cehennem ateşinden koruyacak ve ebedi hayatın ve her türlü çirkinlikten kurtuluşun yeri, ebedi sevinçle kesintisiz daimi lezzetlerin mekânı olan göklere yükseltecek şeyleri öğrenmeye çalışmakla geçirmesi gerekir. Diğer ilimlerle ise kişi onların maksatlarını öğreneceği, aklındaki cehalet körlüğünü gidereceği diyanetle ilgisi nispetinde ve bilmediği konularda istifade edeceği oranda iştigal etmelidir. Sonra da kendisinin kurtuluşunun bulunduğu ilimlere geri dönmelidir.

Bu hususlarda herhangi bir şüphe bulunmadığına göre şunu da bilmelisin ki filozoflar kendilerinin bu ilimlerle ölümden sonra kurtuluşa erdiklerini asla iddia etmemişlerdir. Şayet böyle bir iddiada bulunmuş olsalardı bu, yalandan öteye geçmezdi. Çünkü bu iddiaları, bahsettiğimiz sonsuzluğu, her türlü çirkinlikten kurtuluşu ve ebedi mutluluk ve kesintisiz daimi lezzetler yerini (cenneti) doğrulayacak herhangi bir burhan içermez. En doğrusunu ise Allah (c.c.) bilir.

Aynı şekilde onlar, benimsedikleri dinleri içinde de birbirinden farklı görüşler serdetmişlerdir. Kitaplarında bu, açık bir şekilde görülebilmektedir. Sokrates ve Eflatun gibi kimisi âlemin hâdis olduğunu kabul eder, kimisi de âlemin ezeli olduğunu ve onun yaratmayı sürdüren bir failinin olduğunu savunur. Bu ikinci görüş ise Aristoteles'e nispet edilir. Yine Eflatun ile Hint filozoflarından Kelile ve Dimne'nin yazarı gibi kimi filozoflar peygamberliği, ahiret gününü, ahiret gününde cezanın varlığını ve melekleri, yine Hint filozoflarından olan, Sindibad kitabının yazarı gibi kimi filozoflar da ruhların tenasühünü kabul ederler. Sonuç olarak filozoflar da görüş farklılıkları noktasında diğerleri gibidirler aralarında herhangi bir fark ya da üstünlük yoktur. Dolayısıyla akıllı olan ve kendine karşı dürüst davranan kişi, kendisini kurtuluşa

23 Detaylı bilgi için bkz. *el-Fisal*, 2/68-70. (ç.)

24 Hz. Ömer döneminde irtidat etmiştir. Bkz. İbn Hazm, *Cemheretu ensâbi'l-arab*, s. 372, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 1/265, Dâru Sâdir, Beyrut, trz.. (ç.)

erdirecek kimselere tabi olan kişidir. Deli ise, kendisini kurtuluşa erdirmeyecek ve kendisine hiçbir faydası dokunmayacak, ne dünyada ne de ahirette faydasız kimselere tabi olan kişidir. Ahmaklıkta bundan daha ilerisi yoktur.

Bu hususlarda herhangi bir şüphe bulunmadığına göre bu bahsettiğimiz nitelikler, Yüce Allah'ın dünyamızda ve ahiretimizde kurtuluşumuz için bize gönderdiği peygamberi dışında herkesi içine alan niteliklerdir.

18. Şunu bilmelisin ki: Dinî ilimleri herhangi bir makam veya mal kazanmak için talep eden kişi, kendini helake sürükler. Zira o, ilimleri; Yaratıcının (c.c.) emrettiği gayelerden başka bir gaye için talep etmiş olur. Çünkü Yüce Yaratıcının (c.c.) bizden istediği, gönderdiği dini yalnızca o din aracılığıyla ölümden sonra azaptan ve gazab-ı ilahiden kurtulmamız için talep etmemizdir. Öyleyse her kim dinini Yaratıcının emrettiğinin dışında bir gayeye aracı ederse, Yüce Allah'ın (c.c.) ihsanını elinden kaybetmiş, yorgunlukları boşa gitmiş, yaptığı ameller geçerliliğini yitirmiş ve çabası sapkınlıkla neticelenmiş demektir.²⁵

19. Şunu da bilmelisin ki: Her kim dinini, Yüce Allah'ın dini kendisi aracılığıyla göndermiş olduğu peygamberinden sahih yollarla gelen kanallar dışında başka bir kanalla almış ve Yüce Allah'ın (c.c.) tabi olunmamasını emrettiği kimselere tabi olmuşsa ziyana uğramıştır ve amelleri boşa gitmiştir.

Bu konuda söylediklerimiz, Allah Resulünün (s.a.s.) sahabesinin ve nesiller boyunca onları takip eden hak-hakikat ehlinin tamamının üzerinde ittifak ettiği hususlardır. Sonraki dönemlerde bozuk fikirler ortaya çıkmıştır ki bunların nasıl ortaya çıktığı ve başlangıcı kimsenin bilmediği hususlar değildir. Allah Resulünün (s.a.s.) getirdikleri dışında yeni ortaya çıkmış olan her bidatin batıl ve iftira olduğu açıktır. Batıl olan bir şeyden kaçınmak da farzdır.

Muvaffakiyet Allah'tandır (c.c.).

İşte bunlar sormuş olduğun sorularla ilgili oldukça kısa, açık ve delilli açıklamalardır. Âlemlerin Rabbi Allah'a çokça hamd ü senalar olsun. Salat ve selam O'nun kulu ve resulü olan Hz. Muhammed (s.a.s.)'e olsun.

Elhamdülillah.. Allah'ın (c.c.) yardımı ve muvaffakiyeti ile "et-Tevkîf alâ Şârii'n-Necât bi-İhtisâri't-Tarîk Risalesi" tamama ermiştir.

Yardım ancak Allah'tan (c.c.) dilenir.

Kaynakça

İbn Hazm, *Cemheretu ensâbi'l-arab*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983.

----- *el-Fisal fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*, Mektebetu'l-Hâncî, Kahire, ts.

----- *Resâilu İbn Hazm el-Endelûsî*, (thk. İhsan Abbas) el-Müessesetu'l-Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, Beyrut, 1983.

25 Krş. *el-Fisal*, 4/75. (ç.)

----- *Risâletu merâtibi'l-ulûm*, (*Resâilu İbn Hazm el-Endelûsî* içinde), (c. 4, ss. 59-90).

----- *et-Takrîb li-haddi'l-mantık*, (*Resâilu İbn Hazm el-Endelûsî* içinde), (c. 4, ss. 91-356).

İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ an tabakâti'l-etibbâ* (thk. Dr. Nezâr Rıza), Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrut, ts.

İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Dâru'l-Marife, Beyrut 1978.

İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, Dâru Sâdır, Beyrut, ts.

Kiftî, *Ahbâru'l-ulemâ bi-ahbâri'l-hukemâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005.